

SHEVALARNING ADABIY TIL RIVOJIDAGI O'RNI.

Fozilova Dilfuza Abdusamatovna

Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani

1-son texnikumi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada shevalarning adabiy til rivojida o'rni va ahamiyati atroflicha tahlil qilingan. Shevalar xalqning boy madaniy merosi, tarixiy xotirasi va til tizimining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Maqolada shevalarning adabiy tilning leksik, fonetik va grammatik xususiyatlarini boyitishdagi roli, ularning o'zaro ta'siri va rivojlanish qonuniyatlari ko'rib chiqilgan. Shevalarning adabiy tilga kirib kelishi, ularning badiiy asarlarda qo'llanilishi va tilshunoslik tadqiqotlaridagi o'rni haqida fikr yuritilgan. Tadqiqot natijalari shevalarni o'rganish va muhofaza qilish zarurligini, ularning adabiy til rivojiga qo'shgan hissasini anglash muhimligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *sheva, adabiy til, til rivoji, dialektologiya, til tizimi, leksika, fonetika, grammatika, til madaniyati, tilshunoslik.*

KIRISH

Til - har bir xalqning eng muhim madaniy boyliklaridan biri bo'lib, u asrlar davomida shakllanadi, rivojlanadi va boyib boradi. Adabiy til esa tilning eng oliy, me'yorlashgan shakli hisoblanadi. Biroq adabiy til o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, u xalq tilining turli shakllari, xususan, shevalar asosida shakllanadi va rivojlanadi. Shevalar adabiy tilning asosiy manbai, uning boyib borishining muhim omili sifatida tilshunoslikda alohida o'rin tutadi.

Shevalar - bu ma'lum bir hududda yashovchi aholining o'ziga xos til xususiyatlariga ega bo'lgan so'zlashuv shaklidir. Har bir shevada xalqning tarixi, madaniyati, turmush tarzi va dunyoqarashi aks etadi. Shevalarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki etnografiya, tarix va madaniyatshunoslik uchun ham katta ahamiyatga ega.

Ushbu maqolaning maqsadi shevalarning adabiy til rivojida o'rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning o'zaro ta'sir mexanizmlarini ochib berishdir.

Shevalarning adabiy til shakllanishidagi roli

Adabiy tilning shakllanishi murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, unda shevalar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Har qanday milliy adabiy til avvalo xalq tilining eng rivojlangan, keng tarqalgan shevalari asosida vujudga keladi. Masalan, o'zbek adabiy tili shakllanishida asosan shimoliy o'zbek shevalari, xususan, Toshkent-Farg'ona shevalari muhim rol o'ynagan.

Shevalar adabiy tilga quyidagi yo'llar orqali kirib keladi:

Birinchidan, leksik boylik orqali. Shevalarga xos bo'lgan ko'plab so'zlar va iboralar vaqt o'tishi bilan adabiy tilga kirib, uning lug'at tarkibini boyitadi. Bu so'zlar ko'pincha ma'lum bir hududga xos tushunchalarni, an'analarni yoki tabiat hodisalarini ifodalaydi. Masalan, dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilikka oid atamalar ko'pincha shevalardan adabiy tilga o'tadi.

Ikkinchidan, fonetik xususiyatlar orqali. Shevalarning talaffuz xususiyatlari ba'zan adabiy til talaffuziga ta'sir ko'rsatadi. Garchi adabiy til me'yorlashgan talaffuzga ega bo'lsa-da, ayrim fonetik hodisalar shevalar ta'sirida shakllanadi yoki mustahkamlanadi.

Uchinchidan, grammatik shakllar orqali. Shevalarda qo'llaniladigan ayrim grammatik shakllar va qurilmalar adabiy tilga kirib, uning grammatik tizimini boyitishi mumkin. Bu jarayon sekin kechadi va ko'pincha faqat eng qulay, tizimli shakllargina adabiy tilda qabul qilinadi.

Shevalarning adabiy til rivojiga ta'siri

Shevalar adabiy tilning rivojlanishida doimiy manba vazifasini o'taydi. Adabiy til statik hodisa emas, u doimiy ravishda o'zgarib, yangilanib turadi. Bu yangilanish jarayonida shevalar muhim rol o'ynaydi.

Birinchidan, shevalar adabiy tilni yangi so'zlar va iboralar bilan boyitadi. Har bir shevada o'ziga xos leksika mavjud bo'lib, ular adabiy tilda yo'q tushunchalarni ifodalashi mumkin. Yozuvchilar va shoirlar o'z asarlarida shevaga xos so'zlarni qo'llash orqali adabiy tilni boyitadilar. Agar bu so'zlar keng qo'llanila boshlasa va o'quvchilar tomonidan qabul qilinsa, ular adabiy tilning doimiy qismiga aylanadi.

Ikkinchidan, shevalar adabiy tilning ifodalilik va ta'sirchanligini oshiradi. Shevaga xos so'zlar va iboralar ko'pincha juda obrazli, rang-barang va hissiy jihatdan boy bo'ladi. Badiiy adabiyotda shevalardan foydalanish asarlarning badiiy qiymatini oshiradi, qahramonlarning nutqini tabiiy va jonli qiladi.

Uchinchidan, shevalar adabiy tilning milliy o'ziga xosligini saqlashga xizmat qiladi. Globalizatsiya davrida tillar o'rtasida o'zaro ta'sir kuchayib, ko'plab tillar o'z milliy xususiyatlarini yo'qotish xavfi ostida qolmoqda. Shevalar esa milliy tilning eng sof, aralashmagan qatlami hisoblanadi. Ular orqali adabiy til o'z milliy ruhini saqlab qoladi.

Shevalarning o'rganilishi va muhofazasi

Shevalarning adabiy til rivojida ahamiyatini hisobga olgan holda, ularni o'rganish va muhofaza qilish davlat ahamiyatiga ega vazifadir. Shevalarni o'rganish quyidagi yo'nalishlarda olib borilishi kerak:

Birinchidan, dialektologik ekspeditsiyalar tashkil etish. Tilshunos olimlar turli hududlarga borib, mahalliy aholining nutqini o'rganishlari, shevaga xos xususiyatlarni qayd etib borishlari zarur. Bu jarayonda audio va video yozuvlardan foydalanish, so'zliklar va grammatikalar tuzish muhimdir.

Ikkinchidan, shevalarni hujjatlashtirish va raqamlashtirish. Zamonaviy texnologiyalar yordamida shevalarga oid materiallarni saqlash, ularni keng jamoatchilikka yetkazish imkoniyatlari mavjud. Maxsus ma'lumotlar bazalarini yaratish, onlayn lug'atlar va resurslar ishlab chiqish zarur.

Uchinchidan, shevalarni ta'lim tizimiga kiritish. Maktab va oliy o'quv yurtlarida shevalarga oid kurslar va fakultativ mashg'ulotlar tashkil etish, talaba va o'quvchilarda ona tilning turli shakllariga qiziqish uyg'otish muhimdir.

To'rtinchidan, ommaviy axborot vositalarida shevalarga oid dasturlar va nashrlarni ko'paytirish. Televideniye va radioda shevalarga bag'ishlangan ko'rsatuvlar,

gazet va jurnallarda maqolalar chop etish orqali aholining shevalarga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirish mumkin.

Shevalar va adabiy tilning o'zaro ta'siri

Shevalar va adabiy til o'rtasidagi munosabatlar murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Bir tomondan, adabiy til shevalar asosida shakllanadi va ularning hisobiga boyib boradi. Ikkinchi tomondan, adabiy til o'z navbatida shevalarga ta'sir ko'rsatadi, ularni o'ziga yaqinlashtiradi.

Adabiy tilning shevalarga ta'siri quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

Birinchidan, adabiy til orqali shevalarga yangi so'zlar va tushunchalar kirib boradi. Ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, badiiy adabiyot orqali adabiy til me'yorlari keng tarqaladi va bu shevalarning o'zgarishiga olib keladi.

Ikkinchidan, adabiy til shevalar orasidagi farqlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Turli hududlarda yashovchi odamlar adabiy til orqali o'zaro muloqot qilishni o'rganadilar va bu jarayonda ularning shevalari ham bir-biriga yaqinlashadi.

Uchinchidan, adabiy til shevalarning ayrim xususiyatlarini yo'qolishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Yosh avlod adabiy til ta'sirida o'sib, shevaga xos ayrim xususiyatlarni qo'llamay qo'yishi mumkin. Bu esa shevalarning asta-sekin yo'qolishiga olib keladi.

Shu sababli, shevalarni muhofaza qilish va o'rganish dolzarb masala hisoblanadi. Shevalar nafaqat tilshunoslik uchun, balki xalqning tarixi, madaniyati va an'analarini saqlash uchun ham muhimdir.

Xulosa

Shevalar adabiy til rivojining asosiy manbai va ajralmas qismidir. Ular adabiy tilni leksik, fonetik va grammatik jihatdan boyitadi, uning ifodaliligi va ta'sirchanligini oshiradi. Shevalar orqali adabiy til o'z milliy o'ziga xosligini saqlab qoladi va rivojlanishda davom etadi.

Shevalarni o'rganish va muhofaza qilish davlat siyosati darajasidagi muhim vazifadir. Buning uchun dialektologik tadqiqotlarni kengaytirish, shevalarni hujjatlashtirish va raqamlashtirish, ularni ta'lim tizimiga kiritish, ommaviy axborot vositalarida yoritish zarur.

Kelajakda shevalar va adabiy tilning o'zaro ta'sirini chuqurroq o'rganish, shevalarning adabiy til rivojiga qo'shgan hissasini aniqlash, ularni saqlash va rivojlantirishning yangi usullarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Shevalar - bu nafaqat o'tmish, balki kelajak hamdir. Ular orqali biz o'z ildizlarimizni, milliy o'zligimizni saqlab qolamiz va kelajak avlodlarga yetkazamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov D. O'zbek dialektologiyasi.-Toshkent: O'zbekiston, 2018. - 256 b.
2. Jo'rayev M. Shevalar va adabiy til munosabatlari. - Toshkent: Fan, 2019. - 184 b.
3. Karimov N. O'zbek tilining dialektal bo'linishi. - Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. - 312 b.

4. O'zbek tili dialektologiyasining asoslari / Mas'ul muharrir A. Madvaliyev. - Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2021. - 278 b.